

Изабела Лис-Вјелгош

Универзитет Адам Мицкјевич у Познању

Институт за словенску филологију, Познањ – Пољска

e-mail: liswielg@amu.edu.pl

ОБНОВЉЕНА ПЕЋКА ПАТРИЈАРШИЈА У СЛУЖБИ СРПСКЕ ТРАДИЦИЈЕ

***Апстракт:** У раду се разматра феномен обновљене Пећке патријаршије као један компактан и изванредан пројекат који је постао у служби православне српске вере и културно-друштвене традиције. У раду се представљају његови најважнији, суштински елементи, обраћа се посебна пажња, како на модел функционисања српске Цркве – почетно као архиепископије доцније као патријаршије, тако на њен историјски, политичко-еклезијални, културни и друштвени значај у контексту службе српске традиције. Овде се, пре свега, наглашава чињеница да је захваљујући обновљању Пећке патријаршије српска култура под турском окупацијом, у перманентној опасности и дефанзиви, испољила изузетан реконструкцијски и реорганизацијски потенцијал. Она се показала као непроменљива структура, доста трајна због дубоког и сталног односа према прошлости, а пре свега због високе способности за селекцију, реконструкцију и актуализацију тих елемената који су јасни знаци српског идентитета и припадности.*

***Кључне речи:** Пећка патријаршија, обнова, турско доба, православна вера, српска традиција, култура, идентитет, припадност*

О дугом и трагичном периоду окупације под Турцима писали су већ многи научници и експерти, стога и не ваља да се он у једном чланку веома широко или подробно описује. Међутим, потребно је навести општи контекст проблема турског ропства које је променило свет Јужних Словена у политичком, еклезијалном, културном и друштвеном аспекту. Додуше, овај период се одређује и као доба поствизантијског православља, поствизантијске културе, књижевности и уметности, али ово време није пролазило у виду нормалне егзистенције и развоја словенских народа и њихових традиција.¹ Историју Словена под турском окупацијом отвара низ трагичних догађаја који је изазвао многе промене и последице, изродио катастрофално раположење. Након турске инвазије, многи градови, места, државе нестали су са политичке карте, пре свега је пао центар православне екумене, то јест Цариград (1453. године), раније и касније нестале су словенске државе – бугарска падом Великог Трнова (1393. године) и Видина (1396. године), српска пропашћу деспотовине са Смедеревом (1459. године), босанска (1463. године), херцеговачка (1482. године), црногорска (1499. године). Проблеми и турбуленције нису заобишле ни Свету Гору Атоску, код православне заједнице још увек је постојала свест неуспешне – никад неприхваћене – фирентинске уније (1439. године)

¹ Види нпр. Pfeilschifter 1913, 48-49; Деретић 2005, 128.

која је само довела до обнове сукоба између папства и представника готово свих центара Источне цркве; опште је било уверење да ће, са доласком седмог миленијума, ускоро доћи и крај света.

Следеће столеће није било лакше ни у овим, ни у свим другим погледима, пролазило је у још већем вихору историјских потреса и фундаменталних промена. У то време и Западна и Источна црква су преживљавале кризу, прва се борила са многим тешкоћама, пре свега са унутрашњим расколом (лутеранство, калвинизам, англиканство), што је изазвало неопisivу збрку у простору вере, ауторитета, власти, традиције и културе, док се ова друга борила за опстанак, није нормално функционисала, посебно после пада Цариграда (Другог Рима), укидања или привременог непостојања словенских Цркава на Балкану², а у великој мери, такође, због притиска империјалних аспирација Москве да ова буде центар православног света, да постане Трећи и Последњи Рим.³

Последице свих тих догађаја изразито су се огледале у шеснаестом и седамнаестом столећу, када су оне у неком смислу биле препреке за развој многих идеја, пројеката и институција, када су често угрожавале политичке, еклезијалне и културне традиције, а уједно су на одређени начин биле значајне, јер су и поред свега подстицале понеке озбиљне процесе и односе према ондашњем компликованом положају.

Истина, шеснаесто столеће за јужнословенске народе, укључујући и Србе, било је јако тешко време, неки научници просто говоре о стању застоја или замирања верског, црквеног, културног и друштвеног живота, али, како се чини, такво мишљење није сасвим тачно, а као доказ може послужити обнова Пећке патријаршије 1557. године која је преокренула ову збиља безнадежну ситуацију, довела до изванредног, за та времена, препорода културе и уметности. Може се рећи да је ова реституција удахнула нов живот српској заједници, јер је она поново постала њено духовно, еклезијално, културно, уметничко и друштвено средиште. Треба нагласити да је обнова патријаршије била могућа, како због стицања повољних околности, тако због непрестаног, истрајног настојања српских црквених јерарха: „Српско је свештенство већ и пре тога осећало, да би самостална црквена организација, која је укинута после пропасти деспотовине, била врло моћно оружје у борби за национално одржање. Оно је стога већ и раније покушавало да обнови самосталну српску цркву, која је, после свог укидања, по својој прилици била потчињена охридској архиепископији”⁴. Ефекат следећих турских похода и ратних освајања је био такав да српске земље нису више биле погранични појас – подручје ужасних ратних операција, што је Србима омогућило предузимање различитих корака да се остваре планови и покрену неки пројекти. У овим околностима добила је на значају макар и побуна смедеревског епископа Павла против Охридске архиепископије тридесетих и четрдесетих година шеснаестог века, која, додуше, још није имала успеха,

---

2 У случају Српске Цркве није тачно познато да ли је она постојала или не, свакако после смрти Арсенија II није био изабран нови патријарх, шта такође није јасно. Према већини научника, патријаршија је у овом периоду ипак постојала – „Пећка патријаршија је надживела српску средњовековну државу. У првим деценијама турског ропства није било објективних могућности за одржавање црквених сабора који би бирали патријархе, али је у Цркви и народу остала присутна свест о духовном јединству патријаршије. Патријаршија званично од стране турске власти није укинута, или о томе не постоји никакав писани докуменат” – Ћирковић, Михаљчић 1999, 511; види још: Руварац 1863, 240-251; Грујић, 1989, 34; Стојановић 1923, 122; Радонић 1950, 156; Чубриловић 1960, 164.

3 Види нпр. чланке А. Наумова у збирци: Czykwin, Kierdelewicz 2010, 63-67; 147-152; 337-341; 346-348.

4 Станојевић 1993 (1926), 254.

али ипак је некако започела стицање самосталне црквене организације, пре свега подстицала је на рад, оживила свест српске заједнице, а чини се да је и у неком смислу променила став турске власти. У ово време, Турцима је било од интереса да обезбеде коректне односе са православним Србима, стога су прихватили да буде корисно дозволити неку ограничену слободу делања, на крају крајева функционисања обновљене Пећке патријаршије са којом почиње ново доба у српској историји, култури и уметности.⁵ Наравно, у том погледу од извесног значаја је била улога везира Мехмед-паше Соколовића, иако није до краја познато од кога је потекла идеја компромисне обнове, можда је иницијатива потекла од Макарија, сматраног за везировог брата, који је постао први пећки патријарх. Компромис који је довео до обнове српске црквене организације, тада једине институције код Срба, отворио је нове могућности и перспективе, штавише, он је имао одређене димензије, јер како се ускоро показало оснажио је идеју о слободи, учврстио историјску и културну свест, служио друштвеној интеграцији и идентитету; „Та погодба била је врло повољна по српски народ и имала је великих и добрих последица у будућности/.../ Организација обновљене српске патријаршије обухватила је, са незнатним изузетком, све српске земље. То је, све до најновијег доба, једина организација код Срба, која је обухватила готово целокупан народ”⁶. Дакле, од тада је Црква преузела одговорност да сачува српски народ и његове традиције, историјско-културно наслеђе; од тада је њена дужност служба српској традицији.

Тема обнове Пећке патријаршије је веома обимна и у науци више пута расправљана, због тога није могуће да се она у границама једног чланка целокупно опише. Није ни могуће да се опишу све области, како црквене, тако и културне, књижевне и уметничке делатности под окриљем обновљене патријаршије. Ипак, треба да се представе бар најважнији, суштински елементи овог изванредног и непролазног пројекта. Дакле, потребно је обратити пажњу, како на модел функционисања српске Цркве – почетно као архиепископије доцније као патријаршије, тако на њен историјски, политичко-еклезиијални, културни и друштвени значај у контексту службе српске традиције.⁷

Српска православна црква има своје очигледне корене у светосавској традицији, од Немањићког доба она је заједно са државом била институција од фундаменталног значаја. У њеној историји преломна тачка је било добијање аутономије (канонског статуса аутокефалности) 1219. године, што се десило захваљујући светоме Сави који је – како наглашава Радослав Грујић – „својим пажљивим, разборитим и неуморним радом извео Српску цркву из непрестаног лутања од Истока – Западу и од Запада – Истоку; усталио је и коначно утврдио Православље међу Србима у држави Немањића; а ударивши здрав основ уређењу црквеном, учинио је Цркву врло снажним чиниоцем у развоју српске државне моћи. Српска црква и држава беху од тада увек у најлепшој и најтешњој вези, радећи удруженим силама на народној просвети и напретку”⁸. Са развојем српске државе и повећавањем њене територије, проширивала се и јурисдикција српске архиепископије која је 1346. године проглашена патријаршијом.⁹

---

5 Види нпр. Кашић 1969, 143-144.

6 Станојевић, 1993 (1926), 253.

7 Види ово питање нпр. у контексту српске књижевности седамнаестог столећа – Lis-Wielgosz 2013.

8 Грујић 1989, 19-20.

9 „Постанак патријаршије у Србији уследио је после знатних територијалних проширења српске државе у време краља Стефана Душана. У границама Србије, а самим тим и Српске

Према томе историја Српске православне цркве тече у два периода: од постанка архиепископије 1219. године до проглашења патријаршије 1346. године и од обнове патријаршије 1557. године до њеног укидања 1766. године.¹⁰

У почетној фази Српска црква споља је функционисала у складу са црквеним поретком заснованом на пет помесних патријаршија¹¹, унутар по учвршћеном правилу власти и пракси дијархије, то јест хармоничног односа црквено-државне власти (тзв. симфоније двеју власти). Заједнички са државом стварала је сакрални поредак, била је интегрални део византијско-словенске екумене. У следећем, тј. поствизантијском периоду она се налазила између различитих традиција – Истока и Запада, утицаја трију црквених институција – Старог или Првог Рима, Другог Рима (Цариграда) и Трећег Рима (Москве), и упркос свим препрекама, неповољним околностима, притисцима са више страна и центара, као једина српска организација преузела је на себе историјску мисију заштите српског идентитета и припадности, подржавања културно-друштвене традиције.

Обнова патријаршије показала се као преломни моменат у историји српске заједнице, она је са једне стране била ново отварање, време релативно коректних и мирних односа са турском влашћу¹², са друге стране, донела је неку врсту трансформације система чији је темељ до тада била идеја дијархије, формула истовремено постојећих, функционишућих у узајамној симфонији двеју власти – црквене и државне. Може се рећи да је промена у том оквиру изазвала и померање других системских елемената, ипак није дошло до кршења културне структуре као целине.¹³ Српска православна црква као битан фактор који је формирао српско осећање

цркве, нашле су се нове области које су припадале Византији, односно Цариградској патријаршији. Под српском влашћу нашле су се и такве црквене јединице каква је Света Гора и Охридска архиепископија. У новим околностима а по већ утврђеној пракси на Истоку, цара крунише патријарх. На тај начин се, поред територијалног, постизало духовно јединство и кохезија новостворене државне територије. Посматрано са аспекта канонско-црквеног права, уздизање архиепископије на степен патријаршије изведено је потпуно легално. Додуше, пристанак Цариградске патријаршије за то се није могао ни очекивати, с обзиром на фактичко стање које је настало после Душанових освајања на рачун Византије/.../ Неколико година после проглашења патријаршије, више из политичких разлога, Цариградска патријаршија (патријарх Калист) је око 1350. бацила анатему на патријаршију и Царство због *достојанства и градова*. Покушај измирења двеју патријаршија преухитрила је изненадна смрт првог патријарха (1354) и првог српског цара (1355). Нешто касније иницијатива за измирењем потекла је из Цариграда и тада се у Серу обрео патријарх Калист код удове царице Јелене. Калист је умро у Серу (1364). У време обласног господара у Серу деспота Јована Угљеше (1371) постигнуто је делимично помирење које се односило на цркву у Серској области. Коначно помирење постигнуто је тек 1375. године у време српског патријарха Саве IV (1354-1375) и кнеза Лазара Хребељановића. Овога пута одлучујућу улогу у помирењу одиграли су светогорски монаси на челу са српским монахом старцем Исаијом. Делегација Цариградске патријаршије дошла је у Призрен и на свечаној литургији прогласила помирење. Процес међусобног измирења убрзала је и надолazeћа турска опасност која је претила уситњеним и разједињеним балканским државицама” – Ћирковић, Михаљчић 1999, 511; види још: Грујић 1989., 24-31; Битоски 1978, 69-80.

10 Види нпр.: Пузовић 2000; Пурковић 1976; Кашић 1969; Грујић 1989; Зеремски 1920; Слијепчевић 1991; Слијепчевић 1938; Веселиновић 2004; Дучић 2008; Руварац 1904.

11 Овај црквени поредак творе патријаршије: Римска, Цариградска, Александријска, Антиохијска и Јерусалимска; види нпр. Meuyendorff 1989.

12 Види: Слијепчевић 1978, 301; Ћоровић 1929, 265.

13 У том случају, корисно може да буде структуралистичко препознавање проблема, разматрање система као структуре елемената у којем једна промена изазива другу промену

цилилизацијске припадности и етноконфесионалан идентитет (чији темељ је светосавски хоризонт значаја)¹⁴, у турско време као једина постојећа институција она је нарочито чувала – како каже Дорота Гил – ово што је у колективној свести укоренио свети Сава, тј. уверење о изузетности историје српске државе и народа.¹⁵ Сличног мишљења је Станоје Станојевић који истиче да је управо обновљена Пећка патријаршија у тешким историјско-политичким околностима успоставила, оживила црквено-државну традицију, чиме је у неку руку вратила српској заједници осећање достојанства и вредности, учврстила српски идентитет.¹⁶ Дакле, патријаршија се показала као центар подржавања и ревитализације онога што је Питрим Сорокин назвао „аспектом значења” који спаја сваки културно-друштвени систем.¹⁷ Српски систем сразмерно брзо је почео функционисати у облику специфичне културе памћења која се концентрисала око свог јединог центра – патријаршије одређиване као „држава у држави”¹⁸, „аутономна црквено-политичка установа српског народа”¹⁹, „теократска управа”²⁰ или „највиши облик етнархије у Османском царству”²¹. Ваља рећи да је феномен етнархије карактеристичан за целу ондашњу православну екумену под турском влашћу која није признавала разлику између етноса, нације и религије, сматрала све хришћане једном нацијом – православним миллетом чији је поглавар и представник био цариградски патријарх.²² Аналогну улогу и положај имао је у оквиру своје јурисдикције српски – пећки патријарх.²³

У великој мери границе јурисдикције српске патријаршије биле су одређене по етничком критеријуму – како каже С. Станојевић – „углавном према етнографским приликама/.../ [патријаршија] је обухватила само етнички чисто српске покрајине и готово цео српски народ”²⁴, што уз ојачану свест оживљене црквено-државне традиције, уз осећање православног и уједног националног – српског идентитета, започео је процес „етнизације религије”²⁵. Дакле, Пећка патријаршија показала се као главни и чврсти фактор етно-интеграције, уз то је јасно да „етнизација религије” није израз спонтаног стања једне угрожене заједнице, него је интенционалан процес започет и подстицан од црквене организације – „аутономне верско-националне целине у границама Турског царства”²⁶. Види се овде механизам инструментализације религије који је присутан у процесу, не само стварања, него реконструкције и афирмације српско-православног етноса; према Данијел Ервије-Леже, изузетна снага која спаја етнички и религиозни елемент произлази из тога да они творе друштвену везу чији је темељ

(види нпр. Леви-Строс 1989) или разматрање структуре уопште као система трансформације (види нпр. Piaget 1968). Дакле, реч је о могућности описа померања неких елемената система који је истовремено непомерљив као целина.

14 Види: Деретић 2005, 125.

15 Види: Gil 2005, 27.

16 Станојевић 1993 (1926), 253-256.

17 Sorokin, 1937, 93.

18 Тричковић 1980, 75; види Слијепчевић 1991, 307-308.

19 Новаковић 1906, 263-282.

20 Грујић 1989, 87.

21 Тричковић 1980, 76.

22 Види нпр. Papadakis 1999, 429-430.

23 Види: D. Gil 2005, 77; Тричковић 1980, 81; Мирковић 1965.

24 Станојевић 1993 (1926), 256; види Деретић 2005, 125; Слијепчевић 1993, 19.

25 Ђоко Слијепчевић говори о поређењу етноса – нације и вере, синонимизацији српства и православља – види Слијепчевић 1991, 461; види још Gil 2005, 35; Posern-Zieliński 2003.

26 Слијепчевић 1991, 461.

постулирана генеалогичка – са једне стране натурализована (јер се односи на крв и земљу), са друге стране симболизована (јер се она ствара у верском односу на мит или причу о почетку).²⁷ Ваља подвући да је статус пећког патријарха био заснован на начелу преформулисане дијархије, он је спајао две власти, споља је био етнарх – политички и религиозни председник православне (српске) заједнице, унутра сматран за законитог наследника српских црквених и државних поглавара, углавном из Немањинке епохе; стога, он се у српској свести показивао и као супротстављан турском султану – иноверном, безбожном, паганском и нелегалном владоцу. У српским записима (који се могу третирати и као микро текстови) има многих доказа таквог става према турском султану, више пута се каже о царству безбожног султана, о варварском цару, злочестом цару (нпр. *въ царство безбожнааго цара Мѡратъ-вѣга турскаго// въ дни трѣклетаго цара Папазѣта// царствѣющаго варварскома царѣ// злочѣствивомау тѣрчьскомау царѣ Папазѣтѣ*)²⁸. Наравно, овај друштвени патријархов положај је био легитимисан помоћу баш оне постулиране генеалогичке у односу на стару традицију дијархије симболизовану личностима великог жупана Стефана Немање и првог архиепископа Саве, а понекад и цара Душана.²⁹ Отуд су сасвим природни били називи пећког патријарха такви као учитељ и предводник, Савин наставник, управљајући српским престолом, супротставник агаренског цара итд., о чему сведоче, између осталог, српски записи у којим се каже нпр.: *правѣшомъ прѣстолъ срѣбскы прѣосвѣщенномъ архїепископѣ и ѡчителю и наставникѣ вѣсемъ Срѣблемъ и Болгаром и инимъ многим странамъ кѣр Іѡаннѣ пескомъ; прѣосвѣтителѣствѣющѣ прѣстолѣмъ прѣваго прѣосвѣтитѣла Срѣблемъ Савы патрїархѣ кѣр Паисѣю; владающѣ срѣбскыма прѣстолома архїепископѣ кѣр Паисѣю; кѣр Паисѣю, архїепископѣ вѣсѣхъ срѣбскыихъ земль и поморскыихъ, агаренскыма же столѣма владѣщѣ слатанѣмъ Иѡанѣтѣмъ*.³⁰

Обновљена Пећка патријаршија обухватила је велики простор, етнички српске покрајине, о чему Станоје Станојевић каже да су онда „после много векова, Срби у Босни и у старој Рашкој, и Срби на Моришу и на Вардару, на Тимоку, Морави и у приморју опет осетили да су спојени, али не само у државној заједници, која је била туђа и која их је све подједнако тиштала, него и у заједници, која је била њихова рођена, у једној организацији, која је радила и бринула се за њих и пружала им духовне хране, наде и утехе”³¹. На тај начин, јурисдикцијски, патријаршија је знатно прекорачила своје старе границе, ове из Немањинког периода.³² У сфери њеног утицаја и под њеном влашћу је било, не само српско, него и бугарско, влашко, молдавско, далматинско и друго становништво, које је стварало мултиетничку, верску и културну заједницу. Ово је изванредан и уједно редак феномен, који се није сувише често разматрао, јер се обично истицало значење обнове једино за православне Србе; а само у неку руку имао је право Јован Деретић кад је у овом контексту излагао положај патријаршије и њеног становништва, говорећи да „њене границе нису биле повучене ни по политичким ни по

27 Harvieu-Léger 1993 (Harvieu-Léger 1999, 212); види Gil 2005, 35.

28 Стојановић 1902, 261, 356, 393, 399 (следећи пут као – 3 I исто са бројем); види Naumov 1998, 18.

29 Овај механизам се види у иконографији у композицијама Немањинког рода, на пример, у манастиру Ораховица, где се у једној реализацији из 1594. године српски родоначелник показује као етнарх; слично тако је у писмености, посебно у многим преписима *Душановог законика* из седамнаестог и осамнаестог столећа; види нпр. Gil 2005, 77-78.

30 3 I, 993, 1053, 1192, 1278.

31 Станојевић 1993 (1926), 256.

32 Чубриловић 1960, 174.

верским, него по етничким линијама. За православце унутар тих граница сматрало се тада да су Срби и они су сами тако осећали. Другим разлозима те границе се не могу објаснити³³. Наравно, основа таквог мишљења може да буде претерано излагање процеса дубоке „етнизације религије”, ипак, истинито је представљање Пећке патријаршије као институције која је онда обухватила скоро цео српски народ, чиме је и сама некако експонирала етнонационални профил ове заједнице.³⁴ И поред тога, треба узети у обзир да је на Балкану – како наглашава Милорад Екмечић – од продора Турака, вера (хришћанска православна) постала, такође, кључна одредница идентитета, понекад важнија од језика или етничког порекла.³⁵

Ваља пристати на чињеницу да су ондашње границе српске патријаршије биле изузетна појава, што је и подвукао Јован Деретић у констатацији да „ниједна српска политичка институција ни пре ни после тога није тако потпуно обухватила цео српски народ као што је то учинила Пећка патријаршија. Парадокс је да су Срби у тренутку када су изгубили све елементе државности, постигли политичко јединство какво никад нису имали. Наравно, то јединство било је мањкаво. Српска заједница постала је етноконфесионална, из ње су аутоматски испали сви они Срби који нису били припадници СПЦ, који су пригрлили другу веру. Црква је тако постала, не само духовна, него и политичка институција српског народа, наследница средњовековне државе и чувар њених традиција. Она је истовремено била политичка форма опстанка српског народа под турском влашћу³⁶.

Јурисдикцијски опсег Пећке патријаршије – према Ђоку Слијепчевићу – огледа се, наравно, у званичној титулатури патријараха, која је од Макаријевог времена упућивала на врховну власт над различитим нацијама; има многих записа у којима се српски јерарх зове овако: *вѣсьемѣ Срѣвлемѣ и Болгаром и нинимѣ многим странам; вѣсе срѣвскыне земли и поморскыне и севернымѣ странам и прочим; вѣѣмѣ Србљем и поморскимѣ странам и прочим; и Българем и поморскимѣ странам; вѣѣмѣ Срвлемѣ Българом и западнаго поморїа и севернимѣ странам; вѣѣх северскїхъ ѿ подѣнавскихъ земль; пекскаго, Сервскагоже, Болгарскаго, Западнаго Поморїа, Далмациї, Босни, и овою странѣ Дѣнава и целаго Имїирка патријархъ*.³⁷ Стога се види да је пећки патријарх као поглавар *пекске цркве* или *пекске глаголе архиепископије*, непрестано биран од *сабора* а у турско време уз то сваки пут потврђиван посебним бератом³⁸, владао огромним и хетерогеним простором, уживајући велико поверење и поштовање код православног становништва без обзира на етницитет. Међутим, у свести српске заједнице, он је био, пре свега, фигура која је оличавала давну идеју дијархије, чувар српске црквено-државне и културне традиције, српско-православне припадности и идентитета.

Осим политичке и еклезијалне димензије, обнова Пећке патријаршије очигледно је имала велики утицај на српску културу и уметност; може се рећи да је у неку руку обнова синоним препорода који Јован Деретић отворено сматра „малом

---

33 Деретић 2005, 125.

34 Види нпр.: Станојевић 1993 (1926), 256; Веселиновић 1937, 289, 293. У питању су тада миграције српског становништва јер је то било доба сталних сеоба становништва које је бежало испред Турака и померало се у различитим правцима; види још једном Станојевић 1993 (1926), 247-249.

35 Види Екмечић 2008, 14-20, 23-24.

36 Деретић 2005, 125.

37 *З I, 993 З I, 589*; види: *З I, 688, 645, 1421*; Стојановић 1903, 2840; Стојановић 1923, 6312, 6316, 6341.

38 Види: Тричковић 1980, 62; Чубриловић 1960, 167-168.

националном ренесансом, која се осетила у свим областима културе па и у градитељству³⁹. Несумњиво обнова патријаршије огледала се у свим могућим сферама црквеног, културног и друштвеног живота православних Срба, почев од административне структуре (успоставиле су се старе и постале нове епископије), архитектуре и градитељства (многи стари храмови су обновљени и саграђени нови, настале су нове манастирске целине од којих су најважнији овчарско-кабларски манастири груписани на подручју које се називало Малом Светом Гором), завршавајући на иконографији (реновиране су биле старе уметничке реализације, сликале су се нове фреске и иконе нпр. у Студеници, Грачаници, Морачи, Крупи, Пећи, Дечанима и другим манастирима; радили су тада истакнути уметници – сликари нпр. Лонгин Зограф, Теофан Митрофановић и други), па и на књижевности (стално су се развијале велике књижевне врсте као што су хагиографија и химнографија, о чему сведоче нпр. Пајсијеви и други текстови; настала су историографска и епистографска дела; непрестано су се преписивали и писали рукописи и рукописне књиге).⁴⁰ Вреди и мало експонирати значај саме рукописне делатности, не само због тога што је она била очигледан продужетак средњовековне српске (црквенословенске) традиције, него и зато што је она била израз једне изванредне мултиетничке комуникације, пример сарадње многих српских, бугарских, руских, влашко-молдавских, па и грчких (пре свега атонских) скрипторијума и књижевних школа. Јаке и трајне везе углавном међу манастирским средиштима које су биле у простору Пећке патријаршије и ван њега, служиле су кружењу рукописа и рукописних књига а уз то су омогућиле широку циркулацију културних идеја, тема, мотива, књижевних стратегија и конструкција. Од посебне важности су ове везе биле такође у сфери култа локалних (српских, словенских) и општехришћанских светаца.

Одвек су култови заузимали важно место у развоју духовне културе, на подручју Пећке патријаршије они су се укључили у широке токове црквеног, културног и друштвеног препорода; у духу етносимболистичких тумачења може се рећи и да су они чинили основ посебног идентитета православних Срба и других нација.⁴¹ Радослав Грујић објашњава феномен појачавања и ширења култа, повезујући га са стално растућом колективном свешћу, заједничким (културним) памћењем и делатношћу црквених свештеника, он онако просто каже: „у време обнављања Пећке Патријаршије и крвавих устанака за слободу скочила је необично високо верска, а с њом и тесно скопчана национална свест српска; јер што је тежим постајао живот под Турцима, све је милија бивала успомена на стари живот под народним владоцима. Стога оживеше старе и поникоше многе нове народне песме, у којима се славе и величају побожна и јуначка дела наших старих владалаца, властеле и првосвештеника. А народна Црква наша, која је увек предњачила народу у свима родољубивим делима, чинила је то исто на свој начин. – Она је, наиме, на свечаном богослужењу, у песмама и проповедима својим, и сама почела јаче да прославља оне владоце и архиепископе наше/.../ Представници Српске цркве поступили су тада врло мудро, што су веру и народни понос почели подржавати све чешћим и свечајним прослављањем народних светитеља и мученика /.../ – све од српске крви и племена“⁴². Чини се да ово неговање и ширење култа српских светитеља (пре свега Симеона, Саве, Стефана Дечанског, Лазара Хребелановића и других) у овим тешким турским временима није толико била

---

39 Деретић 2005, 128. У том контексту користи се и назив – доба друге патријаршије.

40 Види Суботин-Голубовић 1999, 48; Тричкових 1980; Деретић 2005, 128; Дероко 1953, 298-299; Петковић 1969, 192-196; Петковић 1965, 237-251; Јевтић 1987, 33, 55; Lis-Wielgosz 2013.

41 Види нпр. Smith 2009.

42 Грујић 1989, 93.

спонтана делатност патријаршије, него је оно било потпуно интенционалан пројекат подешен зарад чувања и подржавања српске политичке, црквене, културне и друштвене традиције, а такође колективног памћења, како у комуникативном, тако и културном регистру.⁴³

У закључку треба нагласити да је захваљујући обновљању Пећке патријаршије српска култура под турском окупацијом, у перманентној опасности и дефанзиви, испољила изузетан реконструкцијски и реорганизацијски потенцијал. Она се показала као непроменљива структура, доста трајна због дубоког и сталног односа према прошлости, а пре свега због високе способности за селекцију, реконструкцију и актуализацију тих елемената који су јасни знаци српског идентитета и припадности. Реконструкција и актуализација прошлости показује потенцијал памћења ондашње српске културе која је постојала и функционисала као структура сачувана и трајна. У великој мери, захваљујући управо патријаршији, српска култура је до краја 17. а и почетка 18. века још увек функционисала у границама старог, традиционалног обрасца – модела од којег није одударала, како у генолошком, тако у идејном и идеолошком погледу; она се добро уклопила у српскословенску традицију, а шире и у црквенословенски систем културе. Штавише, у доба обнове патријаршије она је испољила изванредну трајност и потенцијал креације, што категорички пориче одавно понављано мишљење о њеном схематизму, формално-идејној крутости, бедном вегетирању и сл. У том времену, она је средњовековни систем који се још стално развијао и који је био способан за конзервирање старих и стварање нових идеја, топоса, конструкција, а пре свега за то да служи као носилац заједничких, друштвених представа, имагинација, као медијум традиција које су формирале идентитет српске духовно-културне нације. Наравно, овај феноменалан полет књижевности, културе и уметности јесте последњи процват у симболичном и традиционалном (према Баландијеровој концепцији традиционалистичком)⁴⁴ облику, а истовремено у извесном смислу он је био нови стадијум развоја, пре свега, због нове функције – концентрације на кодирању, очувању, служби српске традиције.

Литература

Асман Алаида (2002). *Рад на националном памћењу*. Београд: Библиотека XX век.

Asman Jan (2011). *Kultura pamćenja. Pismo, sećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Београд: Prosveta.

Balandier Georges (1984). *Anthropologie politique*. Paris: Les Presses Universitaires de France.

Balandier Georges (1988). *Le désordre. Éloge du mouvement*. Paris: Fayard.

Тирковић Симе, Михаљчић Раде (1999) (прир.). *Лексикон српског средњег века*. Београд: Knowledge.

Деретић Јован (2005). *Културна историја Срба. Предавања*. Београд: Народна Књига-Алфа.

Дероко Александар (1953). *Монументална и декоративна архитектура у средњовековној Србији*. Београд: Научна Књига.

---

43 О суштини комуникативног и културног памћења, шире о култури памћења види нпр. Асман 2011; Асман 2002.

44 Види Balandier 1984; Balandier 1988.

Дучић Нићифор (2008). *Историја српске православне цркве*. Гацко – Београд: Друштво за очување баштине Доб.

Екмечић Милорад (2008). *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у Новом Веку (1492-1992)*. 2 изд. Београд: Завод за Уџбенике.

Posern-Zieliński Aleksander (2003) (red.). *Etniczność a religia*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

Gil Dorota (2005). *Prawosławie. Historia. Naród. Miejsce kultury duchowej w serbskiej tradycji i współczesności*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Harvieu-Léger Daniele (1993). *La religion pour mémoire*. Paris: Le Cerf.

Harvieu-Léger Daniele (1999). *Religia jako pamięć*, przeł. M. Bielawska. Kraków: Nomos.

Грујић Радослав (1989). *Православна Српска Црква*. Крагујевац: Светлост.

Кашић Душан (1969). *Српска Црква под Турцима. Српска православна Црква 1219 – 1969. Споменица о 750-Годишњици Аутокефалности*. Београд: Издање Архијерејског Синода Српске Православне Цркве.

Леви-Строс Клод (1989). *Структурална антропологија*. Загреб: Стварност.

Lis-Wielgosz Izabela (2013). *O trwałości znaczeń. Siedemnastowieczna literatura serbska w służbie tradycji*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Meendorff John (1989). *Imperial Unity and Christian Divisions: The Church 450-680 A.D. (The Church in History)*. Crestwood: St Vladimir's Seminary Press, U.S.

Мирковић Мирко (1965). *Правни положај и карактер Српске цркве под турском влашћу (1459 - 1766)*. Београд: Завод за издавање уџбеника.

Новаковић Стојан (1906). *Туркско царство пред српски устанак*. Београд: Српска Књижевна Задруга.

Крсте Битоски (1978) (ред.). *Охридската Архиепископија. Охрид и Охридско низ историјата*, кн. 2. Скопје: Општинско собрание на град Охрид.

Eugeniusz Czykwin, Halina Kierdelewicz (2010) (red.). *O naszym Prawosławiu (Przegląd Prawosławny – wybór tekstów 1985-2010)*. Białystok: Fundacja im. Księcia Konstantego Ostrogińskiego.

Naumow Aleksander (1998). *Berło innowiercy. Obraz kapłana, wodza, króla w kulturach słowiańskich*. red. T. Dąbek-Wirgowa, A. Z. Makowiecki. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

Петковић Сретен (1965). *Зограф Георгије Митрофановић у Пећкој патријаршији 1619 – 1620*. Гласник музеја Косова и Метохије, IX. Приштина.

Pfeilschifter Georg (1913). *Die Balkanfrage in der Kirchengeschichte*. München: Günther.

Piaget Jean (1968). *Le structuralisme*. Paris: Presses Universitaires de France.

Papadakis Aristeides (1999). *Zarys dziejów Kościoła prawosławnego. Prawosławie. Światło wiary i źródło doświadczenia*. red. K. i J. Leśniewscy. Lublin: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska.

Петковић Сретен (1969). *Сликаство на подручју Пећке Патријаршије од средине XV века до 1690. Године. Српска Православна Црква 1219 – 1969. Споменица о 750-годишњици аутокефалности*. Београд: Издање Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве.

Пурковић Миодраг (1976). *Српски патријарси средњег века*. Диселдорф: Српска Православна Епархија Западноевропска.

Пузовић Предраг (2000). *Српска црква од светог Саве до укидања пећке патријаршије 1766. Године*. Српска православна црква. Прилози за историју 2. Београд.

Радонић Јован (1950). *Римска курија и јужнословенске земље*. Београд: Научна Књига.

Руварац Иларион (1868). *О каталозима пећских патриараха*. Гласник Српског ученог друштва, књ. VI, св. XXIII.

Руварац Димитрије (1904). *О укинућу пећске патријаршије и њеном наслеђу*. Сремски Карловци.

Слијепчевић Ђоко (1991). *Историја Српске Православне Цркве I*. Београд: БИГЗ.

Слијепчевић Ђоко (1933). *Пајсије. Архиепископ пећки и патријарх српски као јерарх и књижевни радник*. Богословље VIII. Београд.

Слијепчевић Ђоко (1938). *Укидање пећке патријаршије 1766*. Богословље XIII. Београд.

Smith Anthony (2009). *Ethno-symbolism and Nationalism. A Cultural Approach*. New York: Routledge.

Sorokin Pitrim (1937). *Social and Cultural Dynamics*. New York: American Book Company.

Станојевић Станоје (1993/ 1926). *Историја српског народа*, 3 изд.. Београд: Лута/ Издавачка књижевна издавачка Напредак.

Стојановић Љубомир (1923). *Српска црква од Арсенија II до Макарија*. Глас Српске Краљевске Академије, књ. CVI. Београд.

Стојановић Љубомир (1902). *Стари српски записи и натписи*. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, књ. I. Београд: Државна Штампарија Краљевине Србије.

Стојановић Љубомир (1903). *Стари српски записи и натписи*. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, књ. II. Београд: Државна Штампарија Краљевине Србије.

Стојановић Љубомир (1923). *Стари српски записи и натписи*. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, књ. IV. Сремски Карловци: Српска Манастирска Штампарија.

Суботин-Голубовић Татјана (1999). *Српско рукописно наслеђе од 1557. године до средине XVII века*. Посебна издања књ. DCXL. Одељење језика и књижевности књ. 51. Београд: САНУ.

Тричковић Радмила (1980). *Српска црква средином XVII века*, Глас САНУ СССРХ, Одељење историјских наука, књ. 2. Београд.

Веселиновић Рајко (2004). *Историја српске Православне Цркве са народном историјом I (1219-1766)*. Београд: Свети Архијерејски Синод СПЦ.

Веселиновић Рајко (1937). *Стање српске Цркве од пада српских држава под турску управу до обновљења под патријархом Макаријем*. Богословље, год. XII, св. 3-4, Београд.

Јевтић Атанасије (1987) (прир.). *Задужбине Косова. Споменници и знамења Српског народа*. Призрен-Београд: Епархија Рашко-Призренска.

Зеремски Иларион (1920). *Српска патријаршија од 1557-1592*. Гласник Српске православне патријаршије 17.

Ђоровић Владимир (1929). *Мехмед-паша Соколовић. Народна енциклопедија СХС*, књ. IV. Загреб: Библиографски завод.

Чубриловић Васа (1960). *Српска православна Црква под Турцима од XV до XIX века*. Зборник Филозофског Факултета, књ. V-1. Београд: Научна књига.

**THE RENEWED PATRIARCHY IN PEĆ
IN THE SERVICE OF SERBIAN TRADITION**

In the article, a problem of the renewed Patriarchy in Peć is discussed not so much from the historical and ecclesial perspective, but rather from the cultural and social point of view what makes it a multidimensional phenomenon which might be conceived especially as a consistent and unique project established in the service of Serbian tradition in order to maintain it in its unchanged medieval form. Due to this, the most essential features of the commented phenomenon are exposed as well as a model of functioning of Serbian Orthodox Church – initially as the archbishopric and next as the patriarchy along with its influence on historical, political, ecclesial, cultural and social reality in the period of Turkish occupation. The renewed patriarchy's contribution in the work of intensification of Serbian historical consciousness and in the codification of cultural memory is also emphasized to illuminate its extra-ordinary commitment to the forming of the genuine profile of literature and arts. What is more, a special potential of the aforementioned ideal and ideological carriers is highlighted in order to accentuate their ability to selection, reconstruction, reorganization and actualization of those cultural components which might be called identification and affiliation marks constructing peculiar signatures of the cultural system.

Плѣть въ ѿрочѣннѣ. унѣтотѣ
ѡтѣ стѡущенѣ ѡбѣжѡущѣ брага :
нны глѣ. н. саллоглѣ на :

Прѡѣщесѣе бранѣ плѣть сеын.
пѡстѣннѣ сѣдѡвѣно. разрѣрѣ
шнѣ въ сѣтѣ въ оузѣ бездѣсоннѣ.
развѣрѣтѣлѣ стрѣльчѣнѣмѣ.
пѡуѣтѣннѣхѣ прѣннѣ сѣтѣ опнѣ
ннѣ бездѣсоннѣмѣ растрѣдѣннѣ.
дѣдѣннѣмѣ оуѣщѣннѣхѣ ѡтѣннѣ.
ннѣ щеннѣмѣ арнѣ въ сѣдѣлѣ въ ѡмѣ.
дѣ прѣннѣмѣ ѡхѣмѣ сѣтѣмѣмѣтѣ.
слѣ. нннѣ. бѡ. глѣ. н :

Унѣтѣмѣ дѣ сѣтѣ оуѣдѣн. бѣ въ шѣ
нѣ гѡмѣтѣ нннѣ пѣтѣннѣ сѣмѣмѣ :
прѡ. бѣ рѣ. глѣ. з. нѣ ѡвѣрѣннѣ
цѣтѣ оуѣннѣ гѡмѣтѣ рѡннѣтѣ оуѣннѣ
сѣтѣннѣтѣ оуѣннѣ бѣ прѣннѣтѣмѣ :
пѡ рѡлѣннѣ. сѣтѣ рѣ въ тѣ оуѣннѣ глѣ. н.
саллоглѣно. рѣцнѣ оуѣдѣннѣ :
Прѣдѣтѣтѣ оуѣннѣтѣ нннѣ сѣтѣ браннѣ.
мѣлѣтѣннѣмѣ лннѣ щѣ рѡтѣмѣннѣ
нннѣ щннѣмѣ. нѣтѣ рѣтѣ оуѣннѣ щѣннѣ
ѡвѣ оуѣдѣннѣ щѣннѣмѣ сѣтѣ гѡмѣтѣ бѣ

II

